

Időszerű gondolatot keresek a soron következő vasárnapra. Melengétem a lelkemben, s mikor életre kel, papirosra vetem. Igyekszem lelkesedni a kitűzött evangéliumomért, hogy híveimet is lelkesíthessem a templomi szent találkozón. Az előtarandó hitigazsághoz, erkölcsi mondanivalóhoz bizonyítást keresek először a Bibliából, majd a mindennapi életből vagy irodalomból. Át-át vizsgálom a közölnivalóimat, kiprobálom magamban, hogy megegyeznek-e a keresztyéni és unitárius szellemmel.

A beszédszerkesztés formái különbözőek. A vasöntő nem használ mindig egy ugyanazon formát, hanem mindig a legmegfelelőbbet, azt, ami éppen szükséges és célra vezető.

Nem hiszem és nem áltatom magam azzal, hogy jó beszédíró vagyok. Ettől nagyon-nagyon messze állok. De a vágy és a jóakarát megvan még mindig bennem, hogy a tölem telhető legjobbat adjam. Remélem, hogy a legjobb beszédemet még nem írtam meg és nem mondtam el. Mindig kérem Istent, hogy ebben a hitemben tartson meg, és segítsen maradéktalanul betöltenem hivatásomat.

DR. MOLNAR ISTVÁN

AZ ÉNLAKI UNITÁRIUS MŰEMLÉK-TEPLOM 1976. ÉVI JAVÍTÁSA

Hargita megye Szocialista Művelődési és Nevelési Tanácsa, valamint a Nemzeti Kulturális Javak Megyei Hivatala alulírottat bírta meg azzal, hogy a templom tervbe vett javítási munkálatait megelőzően — a műemlékvédelmi előírásoknak megfelelően — a szükséges régészeti kutatásokat végezze el, s a javítás menetét is kísérje figyelemmel.¹

A javítás fő célkitűzése az 1961-ben lerakott — de azóta gombától fertőzött — deszkapadló kicserélése volt. Ugyanis attól lehetett tartani, hogy a korhasztó gombák nemcsak a templom fából készített berendezési tárgyainak, építészeti elemeinek épségét veszélyezteteti, hanem az igen jelentős rovásírásos és népművészeti motívumokkal díszített kazettás fennyezetet is megtámadhatják. A padló kicserelésével egyidejűleg a templom megrongálódott falazatainak javítását is előirányozták: külső-belső vakolás; a falak tövére, alapozására — különösen az északi fal mentén — nehezedő földfeltöltődés eltávolítása, részben a nyomás, részben pedig az alapozást és a falazatot bomlasztó talajnedvesség további beszívódásának a megszüntetéséért.

A templom belső kutatása

A javítási terv fő célkitűzéséhez igazodva, első feladatként a templom eredeti járósintjének fekvését és hajdani padlózatának anyagát kellett megállapítanunk. Ezeknek meghatározására — miután a padokat szétbontottuk és a deszkapadlót felszedtük — a templom déli ajtója irányában a hajó belső területén 1,5×2,0 m-es kazettát nyitottunk (1. ábra, 1. sz. kazetta). A deszkapadló alatti törmelékét kihordva és az ajtóküszöb utólagosan lerakott deszkaborítását is lebontva, előbukkant az ere-

deti, terméskőlapokból készített belépő, s folytatásában pedig az eredeti járósíntnek az őstalonon fekvő, kőlapokból rakott padlómaradványa. Ezt a felületmagasságot jelöltük meg ± 0 irányító szintnek. A templom építési korában készített kőpadló helyzetének ellenőrzésére, valamint a templomalapzat mélységének a megállapítására a hajó keleti felében és teljes 7 m-es szélességében, É—D-i irányban 1,0 m széles kutatószelvényt nyitottunk (1. ábra). A deszkapadló alatt, mintegy 10—12 cm vastagságban homokos sötétbarna földtöltés — a deszkapadló alatti szintezés törmeléke — feküdt, alóla viszont egyetlen magasságban barnás-feketés, kevés vakolatörmelékkel és hasított kődarabokkal kevert réteg bukkant elő. A szelvény déli és északi fejenél a falak tövében — a déli falazat mellett megtalált padló szintjének és anyagának megfelelően — szintén az eredetinek maradványai váltak láthatóvá.

A keresztshelvény közepétől dél felé 160 cm hosszú, 10—15 cm vastag sárga agyagból álló elnyúlt lencse ékelődött be. Kezdeté alsó szintjénél egy lapos kő fölötti törmelékben 1781-ben vert rézgarast találtunk. Ez a leírt, különböző anyagú kevert réteg tehát egy, a XVIII. század második felének közepe táján — valószínűleg szintén padlójavítása alkalmával — végzett egyengetés, szintezés törmelékrétege.

A szelvény további mélyítése során a hajó egész szélességében, hullámos fekvésben, egyenlőtlen vastagságban és mélységben téglatörmelékkel, kődarabokkal, elszenesedett famaradványokkal kevert égett rétegre bukkantunk, amely az 1661-es tatárdúláskor felégetett templom bezuhant boltozatából és a templom fatárgyainak az elégéséből származott. Az ebben a rétegben talált egyetlen profilált téglaborda töredék a templom hajdani boltozatából való.

Az égésnyomokat tartalmazó réteg alatt sötétbarna, agyaggal kevert réteg következett, amelynek feltárása során a szelvény 2,0—2,5 m közti szakaszában — 0,54—0,60 m mélységben három, illetve két téglából képzett, öt sorban szabályosan lerakott téglafelület tűnt elő, amely a szelvény szélességének mintegy $\frac{2}{3}$ -tól a keleti metszettel felé rézsütös emelkedéssel húzódott. A téglák jól égett anyaga és méretei — $23,5 \times 13,5 \times 4,5$ cm — római kori készítményre utaltak. A téglafelülettől délre közvetlenül, — 0,80—0,84 m mélységben, egy kelettel szemben fekvő férficsontváz bolygatott maradványai feküdtek (koponyája hiányzott, gerincmaradványa a medencecsontok állásához viszonyítva elferdült, a bal oldali bordák hiányoztak). A csontvázmaradvány a szabályosan leásott sírgödör fenekét képező sárga agyagon feküdt. Koporsódeszkanak semmi nyoma nem mutatkozott. A leletkörülmények alapján olyan római kori temetkezést állapíthatunk meg, amelyet — a kor temetkezési szokásához híven — eredetileg téglapítménnyel védtek, és valószínű még ebben az időben megbolygattak. (Az 1661-es égést mutató törmelék alatti sötétbarna földréteg ugyanis nincs áttörve.) A bolygatás nyomait mutatja az is, hogy a csontváz közvetlenül a mintegy 1,20 m széles sírgödör északi fala mellett feküdt, de a gödröt kitöltő föld összetételén is az utólagos bolygatás nyoma látszott. (A csontvázmaradványt és a közelében elhelyezett téglákat fekvésükből nem mozdítottuk el, s a kutatóárok betömésekor elföldeltük.)

A szelvény további feltárása során a sárga ósagyagban két szabályosan beásott mélyedés tűnt elő: az első szélessége 0,58 m, mélysége 1,60 m, sötétbarna szemcsés agyagos földdel töltődve, a második beásás

szélessége 0,90 m, mélysége 2,10 m, tölteléke világosbarna, száraz tapintású, alig homokos morzsalékony föld. Mindkét bemélyedés töltelékében az anyagi kultúrának, csontvázmaradványnak nyomát nem találtuk. A bemélyedések, nyugat felé is, de főképpen a szentély felé folytatódni látszottak. Követésükre nem volt lehetőség, mivel az első bevágás a templom szószekének alapja alá húzódott, a második bevágás viszont a diadalív déli indítási tövének széléhez irányult, és a beásás követése statikáját megbontotta volna. A beásások rendeltetésének megállapítása így — sajnos — nyitott kérdés maradt. Sírgödrök nem lehettek, mert a szeivényből kiszedett töltésükben semmiféle erre utaló nyom nem került elő. Rendeltetésükre nézve két feltevést kockáztathatunk meg: vagy a szentély terében feltárt — alább ismerttetendő — római építményhez tartozhatott falak alapozásából a mai templom építéskor kiszedett fundamentumkövek árka, vagy pedig egy olyan folyosószerű építmény, amely szintén az említett épülettel lehetett valamilyen kapcsolatban. Ez utóbbi feltevés mellett szólna az a több évszázados néphagyomány, amely szerint a templom alá alagút vezet be. Lehet, hogy ez a hagyomány a mai templom építésének idejéhez kötődik, amikor az építők ezeket a bevágásokat talán még eredeti állapotukban láthatták. Megkérdőjelezett rendeltetésükre végleges választ azonban csak egy későbbi — a templomot körülvevő területen végzendő — ásás adhat.

A kutatóárokban feltárt római kori sirmaradvány kelet felé való esetleges kiterjedésének megállapítására, s ugyanakkor az északi fal mellett is megtalált eredeti kőpadlómaradvány helyzetének igazolására, a szószek előtti téren 1,0 m×1,2 m kiterjedésű és 0,8 m mély ellenőrző kazettát nyitottunk (1. ábra, 2. kazetta). Sem a téglafelület, sem a csontváz lábrészei nem folytatódtak, igazolva azt, hogy a sírt a templom építéskor megbolygatták. A szószek talpa előtt viszont az eredeti kőpadló maradványa szintén előbukkant.

Miután, a terv szerint, az újonnan lerakandó padló járószint-mélységét és anyagát kétséget kizáróan megállapítottuk, szükségessé vált a szentélytér magasabban fekvő szintjének a lesüllyesztése. A deszkapadló felszedése után megkezdtük a padló alatt is fertőzött töltés gondos ki-hordását. A hátsó karzat alatt és közvetlen előtte a töltés alól, az egész említett felületet borítóan, kezdetben semmi rendszert nem mutató, szabálytalan darabokból álló omladék köréteget tártunk fel. Annak a megállapítására, hogy honnan és miből származott, mi célt szolgálhatott, a szentély egész szélességében szabályos felületi bontáshoz kezdtünk. Az omladékkövek eltávolítása folyamán fokozatosan egy 1,0 m széles forró mészbe rakott É—D-i irányú kőfal alapozása bontakozott ki, amely a déli fal alól indult, s észak felé 4,5 m hosszúságban folytatódott (1. ábra). A falvonulatot az északnyugati sarkánál megtörték, s onnan — az előbbi irányát követve — ugyancsak 1,0 m széles alapmaradvány húzódott be a szentély északi fala alá (1. sz. kép). A hosszabbik fal északi szakaszából viszont kelet felé 0,60 m széles falalapmaradvány ágazott ki. A hosszabbik faltól 0,60 m távolságra a szentély déli falától pedig 0,80 m-re 1,66×1,40 m négyzet alakúra rakott kőfelület bontakozott ki, amelynek szerkezete, kötőanyaga ugyanolyan, mint a többi falaké. Az egész épület-együttes maradvány alapozási mélységének a megállapítására két metsetet vágunk: az 1-ben a főfalak alpmélysége — a ±0 ponttól szá-

mítva — átlag —80 cm-ig süllyesztődött, a 2.-ban is a főfal talpmélysége ugyanennyi, de a négyzetes építményalapé már csak —60 cm.

A két együvé tartozó épületmaradvány kétséget kizáróan római kori. Ezt a megállapítást erősíti meg a négyzet alakú kőfelület mellett talált két kerek formájú vastag téglá, továbbá az alapfalakat borító kötőmelék közti különböző méretű római téglák és néhány olyan téglavörös és fekete festékekkel borított freskótöredék, amelyeket a szentély keleti záródása felé nyúló falalapmaradványnak abban a részében találtunk, amelyik behúzódik a zárófal alá.

Az a tény, hogy a feltárt épületkomplexum maradványai közt egyetlen közhasználatú tárgyi emlék (legalább kerámiatöredék) nem került elő, arra enged következtetni, hogy az építmény nem polgári jellegű volt, hanem kultikus célt szolgált. A templom falfelületeinek és az északi fal alapjának — később ismertető — kutatása során feltárt leletek ezt még pontosabban meghatározták.

A falak kutatása

A falfelületeknek átlag alsó egyharmadáig terjedő sávját — kívül-belül — a megelőző javításoknál cementes vakolattal borították. Ennek következtében a falak szellőzése elzáródott, s a talajnedvesség felszívódott. A nedves falak párolgása a templombelső légterét is paradüssá tette, ami elősegítette a deszkapadló elgombásodását is. E veszedelmes következményekkel járó állapotnak a megszüntetéséért a cementes vakolatot a falfelület alsó sávjáról el kellett távolítani. A magasabban levő falfelületek vakolatrétegének a teljes lebontására — mivel csak meszes vakolatot alkalmaztak — nem volt szükség. Mivel a templom régisége miatt várható volt freskómaradványok, rejtett építészeti elemek előbukkanása — különösen az északi falon —, e felületeket is sűrű szondázással tüzetesen meg kellett vizsgálni.

A falfelületek alsó sávját borító cementes vakolatréteg eltávolítása után — a kőfalakat egész körben borítva — előtűnt az 1661-es tatár-dúlás pusztítását jelző téglavörösre átegetett ősi meszelt vakolatréteg. Az Orbán Balázs által is közölt², de a maig élő hagyomány szerint is, az Énlakára eljutott és a falut békésen elhagyó tatárokat néhány helybeli ember megtámadta. Az emiatt visszaforduló tatárokat néhány helybéli ember megölték. Az emiatt visszaforduló tatárokat néhány helybéli ember megölték. Az emiatt visszaforduló tatárokat néhány helybéli ember megölték. Az emiatt visszaforduló tatárokat néhány helybéli ember megölték. Az emiatt visszaforduló tatárokat néhány helybéli ember megölték.

A szentély északi falán végzett kutatáskor a papi szék háta mögötti felületen feltárult a templom hajdani sekrestyéjébe nyíló ajtó kökeretének részben sérült, részben hiányos maradványa (2. kép). A kökeret közéneke felső részét római téglákkal, alsó részét hasított kövekkel falazták be. A berakott kövek közt egy múlt század végi tintásüvegecskét találtunk, benne két összecsavart kis papírgöngyöleggel, amelyek közül az egyiknek az írását az üvegebe hatoló nedvesség miatt csak töredékesen lehetett kibetűzni. Mindkettőt Nagy Ferenc helybeli tanító írta, és a templom 1899—1900. évi javítására vonatkoznak.³ Az épebben maradt emlékeztetőül szolgáló írás 1899. szeptember 1-ét tünteti fel a javítás dátumának, a szöveg alatti keltezés viszont 1900. április 27-et jelöl. Tehát ez utóbbi dátum körül — úgy látszik — a javítási munkálatok még

folyamatban voltak. A szentély északi falának ekkori javítását talán az ajtókeretnek és régebbi befalazásának 1899-re történt megcsúsztatása tette szükségessé (a csúsztatás a javítás után is folytatódott), s Nagy Ferenc ezt a helyet találta legalkalmasabbnak arra, hogy az emlékeztetőül szánt feljegyzéseit tartalmazó tintásüveget — mielőtt a falfelületet ismét levakolták — a kövek közé elhelyezze.

A hajó déli falfelületén végzett kutatás ismét római emlékeket tárt fel. A diadalív déli szárának az alapozás fölötti kiindulásánál, ÉNy-i sarkánál a vakolat lebontása után egy 60 cm magas, 40 cm széles, 30 cm vastag szabályosan faragott kőhasáb tűnt elő. A diadalív bal fele vízszont — a szár indításánál — hasított kövekből volt építve. A két szerkezeti rész közében maradt, mintegy 8 cm-es hézagot élére állított lapos kövekkel tömték be. Ezeket kibontva, tapintás nyomán úgy tűnt, hogy a befelé fordított felületen vésett írásorok vannak. A kibontott nyílásba bevilágítva az írásnak halvány körvonalai is látszottak. Ez a felfedezés mindenképpen szükségessé tette a kőhasáb írott felületének láthatóvá, olvashatóvá tételét. Megmozdítása esetén azonban tartani lehetett attól, hogy a diadalív szára — laza szerkezete miatt — megbomlik és leomlik. Az építést vezető mester szakértelme azonban — szilárd alátámasztással, fokozatos, ideiglenes aláépítéssel — lehetővé tette nemcsak a kő megfordítását, hanem lefényképezése és az írás elolvasása végett ideiglenes kivételét is. (A kőtömböt, megvizsgálása után, az írásos felével kifelé fordítva, eredeti helyére visszaépítették.)

A kőhasáb (3. kép) felső párkányát középen csücsívbe futó, szélén félkörívesen domborított díszítőelemmel képezték ki. A kő bal oldali széléről mintegy 9 cm szélességű darab letörött. A feliratos mezőt alul és felül plasztikus vonalsávok keretezik. Az aránylag jó megtartású betűk magassága 5 cm. Szövege:

/I/	O	M	/I/	/OVI/	O	/PTIMO/M	/AXIMO/
	R	FIRMINUS	/AU/	R	/ELIUS/	FIRMINUS	
	R	FIRIMANUS	/AU/	R	/ELIUS/	FIRMANUS	

A fogadalmi oltárkő feliratszövegének olvasatát megállapító Székely Zoltán régész-epigráfus a következőket fűzi hozzá: „Római névnek látszik. A nevek társadalmi helyzetére nincs utalás. Lehet, hogy közemberek, közkatonák voltak, a COHORS IIII HISPANORUM GORDIANE csapat-estben, amelynek helyőrsége volt ebben (az Énlaka melletti) táborban Dácia elhagyásáig. Firminus és Firmanus ismert nevek Dáciában.”⁴

A templomszentély déli ablaka alatti falfelületben, de az ablak helyzetétől kissé nyugatra, egy 42×11 cm-es méretű, domborítással kiképzett, növényi elemekkel díszített párkánydarab bukkant elő, amely szintén a közelében lévő — már ismertetett — építmény tartozéka lehetett.

A templomtömb külső falfelületeiről is a cementes vakolatot le kellett bontani. Ennek során a hajó délnyugati falszakaszának statikáját biztosító — a portikustól nyugatra levő — támpillér talpában, fekvő helyzetben beépítve, egy újabb fogadalmi oltárkővet fedeztünk fel. A támpillér konstrukciója lehetővé tette a kőnek a kivételét és egy ugyancsak római kori hasonló nagyságú faragott kőhasábbal való helyettesítését. (A kiváltott kő egyelőre az énlaki templom tornya mellé van felállítva.) A kő méretei: 76×39×65 cm. Felső párkányát középen feldom-

borodó és szélein csigavonalban kiképzett diszitmény fedi. A párkánydísz kísérelő alsó keretvonalon, közepén csúcsával felfelé álló fenyőtoboz-szerű növényi ornamens látható. A felül és alul levő párkányvonallal keretezett feliratos mező mérete 39×35 cm; a jobb felső negyedét kivéve felületét lekalapálták. A kezdetleges, sekélyen vésett betűk (magasságuk átlag 3 cm) — és sérültségük miatt is — a szöveg nehezen olvasható. Megfejtésüket szintén Székely Zoltán kísérelte meg az alábbi módon:

(I)	O	M	(I) (OVI) O (PTIMO) M (AXIMO)
.....	SERE	 SERE
...	AEF COH		(NUS) (PR) AEF COH
....	EQVI		(IIII HISP) EQVI
....	ORDI		(TATAE ?) (G) ORDI
.....			(ANAE)

Serenus — írja Székely i.m.-ban — egy új, eddig ismeretlen név e csapattest parancsnokainak a sorában (CIL III. 974.6257, 7718. A. Kará-csonyi: Die Personennamen von Dacia. Diss. Pann. I. 9,2 — Székely Zoltán: Descreri epigrafice și arheologice în estul Daciei romane. Arheol. Moldovei, V. 1976, p. 125). Mivel az egész név nem olvasható, így etnikai hovatarozását biztosan nem lehet megállapítani, de római eredetűnek látszik.⁵

A külső falfelület további kutatása során, különösen az északi fal melletti támpillérekbe beépítve, több különböző méretű faragott kötömb vált láthatóvá, de egyik sem volt olyan kiképzésű, amely feliratos vagy diszítőelemként használt faragványra engedett volna következtetni. Ezeknek felületét az újravakolásnál szabadon hagytuk.

A templomszentély északi falának belső felületén feltárt sekrestye-ajtó kökeretének irányában a külső oldalon is a berakott ajtónyílás elő-tűnt, de kökeret nem szegélyezte, csupán simított vakolat fedte.

A templomtömb alapjainak vizsgálata

A templom javítási célkitűzései közt a falak víztelenítése is szere-pelt. Ennek előfeltétele — különösen — az északi fal külső oldalának töve mellé felhalmozódott nagyobb tömegű föld eltávolítása volt. Végre-hajtása előtt meg kellett állapítani a kőfalak alapjának talpmélységét. A hajó belsejének szélességében beásott kutatószelvény metszetében meg-lepetésként tűnt ki, hogy az alapot — különösen az északi fal alatt — a templom tömbjének tömegéhez viszonyítottan aránylag sekély mélységre, mindössze 0,45 m-re süllyesztették. A déli fal alatt viszont az alap talp-mélysége 0,90 m. Az északi fal sekély talpmélysége miatt, idők folytán, a hajó belseje felé megcsúszott. Ezt a csúszást a fal mellé kívülről fel-töltődött tetemes földréteg nyomása, továbbá az alapba és a fal aljára állandóan beszívódó talajnedvességnek a kötőanyagban végzett bontó ha-tása okozta. A belső falfelület alsó, átlag 2,0—2,5 m magasságig terjedő sávját borító, cementes vakolatrétegnak a lebontása után tűnt ki való-jában az alapcsúszás veszedelmes következménye: az egész északi fal statikája megbomlott, a megcsúszott alapot követve megrokkant, s a rokkadás következményeként több helyen, de különösen a falfelület kö-zepe táján veszedelmes, mély repedések keletkeztek. Attól lehetett tar-tani, hogy az északi fal beomlik. — Megállapítottuk — a Nemzeti Kul-

turális Javak Megyei Hivatalának igazgatója, János Pál múzeumigazgató is kiszállva a templomhoz —, hogy a beomlás veszélyét csak úgy lehet elkerülni, hogyha az egész falat az alap alá legalább 1,5 m mélységre süllyesztett, kúp alakban épített tartópillérekkel aláfalazzák. Ezt az alátámasztást — a beomlás megelőzéséért — csak szakaszosan lehetett elvégezni. Az első talppillért a fal közepe táján a mennyezetig húzódó repedés vonala alá építették be. Ezt követően a megcsúszott fal alsó szintjében és a fal egész szélességében megbomlott köveket egyenként óvatosan kiszedve, megfelelő kötőanyagba rakva, fokozatosan újakkal helyettesítették, s ilyen módon a legveszedelmesebb szakaszt aláfalazva, a beomlás veszélyét elhárították. Ezt követően előbb kelet, majd nyugat felé, hasonló aláépítési móddal, a hajó egész északi falának alsó sávját eredeti függőleges síkjába visszaállították. A szentély északi falának alapozása viszonylag jobb állapotban maradt meg. Falrokkanás csak a sekrestyeajtó berakott nyílásánál és a hátsó karzat alatt mutatkozott, de nem terjedt ki a fal egész szélességében. Innen is a fal aljából és az alapból a meglazult köveket mindenünnen kiszedték, s legnagyobb részt újakkal pótolták. A falakban keletkezett repedéseket, miután alaposan kitisztították, kimosták, megfelelő arányban kevert cementes kötőanyaggal injektálták.

A nyugati fallal sarkosodó északi falrész alapjának kicserélésekor a meglazult kövek aljában ismét római kori emlékre bukkantunk: egy szépen kiképzett 1,0 m hosszú, 0,50—0,60 m magas, ugyanilyen széles kétfokú lépcső tömbjére. Feltehetően ez is a szentély terében feltárt római épületkomplexumhoz tartozott. (A megmunkált követ kiemeltük, s a torony mellé téve, a támpillér aljából kiváltott fogadalmi oltárkövet ráhelyeztük.) Az északi fal alapkövei közti törmelékben szintén több, téglavörös és fekete színezésű freskötöredék darabja került elő, bizonyosságul annak, hogy a templomot, alapjától kezdve, legnagyobb részt az itt létezett épületrom anyagából emelték.

A templom déli, keleti és nyugati falainak alapozása — mivel mélyebbre süllyesztették, s külső földnyomás sem nehezedett rá — nem szenvedett mozgást. A falak is aránylag ép, nagyobb repedések nélküli állapotban maradtak meg, s így különösebb javítást nem igényeltek, csupán csak a cementes vakolatot kellett felületük alsó sávjáról eltávolítani.

Az aláfalazások, faljavítások és a belső vakolás után — a templom eredeti járószintjének megfelelően — megkezdődött a körispataki mellékvölgyek homokkő rétegeiből kitermelt, legnagyobb részt kör alakú lapokból válogatva, a kőpadló lerakása. A szentély hátsó terében feltárt alapmaradványok fekvésének, alakzatának érzékeltetésére följük egységes színárnyalatú kőlapokat fektettek.

A külső falfelületek javítását, vakolását követően a templomtömb falainak töve mellett gömbölyű folyami kövekből kiképezték a részös vízvető sávokat, s ezek külső széléi mellé a betonból öntött vízlevezető árkokat, nagy mértékben csökkentve így a csapadéknak és a talajnedvességnek az alapba és a falakba való felszívódási lehetőségét.

*

A templom teréből, alapjaiból, falainak külső és belső felületeiből napvilágra hozott római kori emlékek tanúbizonyosságaként a jelenlegi templom feltehetően egy Jupiter tiszteletére emelt szentély helyén és

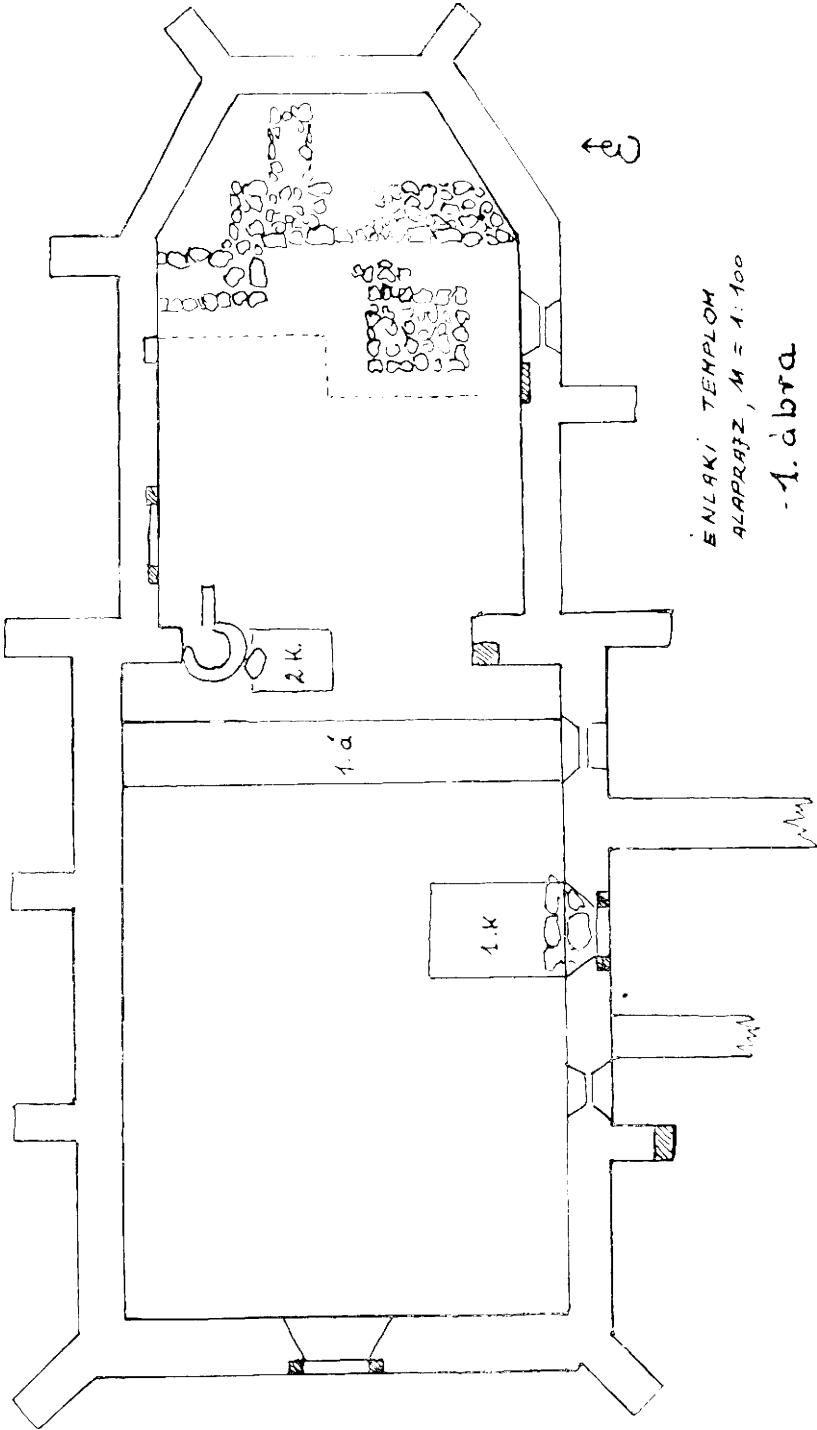
annak romjaiból épült. Erre enged következtetni az a tény is, hogy az ismertetett leleteken kívül a mindennapi élettevékenységet jelző és kísérő anyagi kultúrájának egyetlen maradványa nem került elő. Az épület az i.sz. III. század második felében még létezett. Erre az időre utalnak — amint megállapítja Székely Zoltán — egyrészt az oltárkövek betűtípusai, továbbá a második oltárköre vésett, a mai Énlaka közvetlen közelében állomáscsottt csapattest (COH III HISP) egyik eddig ismeretlen parancsnokának nevéhez kapcsolt GORDIANA jelző.

Az Énlaka mellett létezett római csapattest táborhelyét és a falu északkeleti szélén levő ún. „Palotakert“ területén lévő fürdőt két alkalommal kutattuk át: 1947-ben a sepsiszentgyörgyi és a székelykeresztúri múzeum közös vállalkozásában, majd 1950-ben a RNK Akadémiája Kolozsvár-Napoca-i régészeti intézete irányításával. Már az első alkalommal végzett rendszeres kutatás nyomán kitudt, hogy az Erdély keleti részén kiépített limes vonalában az Énlaka melletti tábor az egyik legjelentősebb pont volt. Ezt a megállapítást erősítette meg a második ásatás során felszínre hozott feliratcs kövek viszonylag nagy száma⁶, amit aztán az elmúlt két évtized szórványleletei is gazdagítottak.⁷

A mai falu a castrumtól délnyugatra fekvő római polgári település helyén épült. Ennek bizonyosságaként az építkezésekkor több alkalommal római tárgyi emlékek kerültek felszínre. Az elmúlt három évtized alatt ezeket a szórványos leleteket néhánv alkalommal nvomon követtük, s még 1946-ban Székely Zoltánnal a falu területén ellenőrző szondázást is végeztünk.⁸ Kultikus hely nyomait azonban az 1976 évi ásatásig nem sikerült felfedezni. Mostani kutatásunk eredményeként aztán megállapíthattuk, hogy a castrum szomszédságában fekvő település közepe táján majdnem minden oldalról mély völgyekkel körülfogott és így minden oldalról jól látható kiemelkedő jellegzetes dombtetőt — mint eleve kínálkozó terepformát — a rómaiak alkalmasnak találták kultikus hely létesítésére.

Az i.sz. III. század utolsó negyedétől kezdve mind a katonai tábor, mind a polgári település fokozatosan elpusztult.⁹ A mai Énlaka településének kezdetét nem ismerjük. Annyi kétségtelen, hogy a XIV. század második negyedében (1332—1333, Jandalaka) már jelentős egyházi központként szerepelt.¹⁰ Templomának építészeti stílusa a késő gótika jegyeit őrzi. Az 1976. évi régészeti kutatás — más célzata lévén — nem tisztázhatta a templom építésének idejét. Erre csak a templom környékének és esetleg a falu néhány területrészetének egy későbbi ásatása adhat feleletet. A mostani régészeti vizsgálatok eredményei azonban a templom építéstörténetére vonatkozóan — más jellegű, új eredmények mellett — lehetővé tették annak a megállapítását, hogy építői a település közepéből kiemelkedő dombot — a rómaiakhoz hasonlóan — alkalmasnak találták templom emelésére, s mivel az i.sz. III. században létezett, Jupiternek szentelt épület maradványaiban a megfelelő mennyiségű építőanyag is jórészt rendelkezésükre állt — azt fel is használták.

Az énlaki templomjavítás alkalmával végzett régészeti kutatás tehát — ha nem is tudott minden felmerült kérdésre feleletet adni — újabb eredményekkel bővítette eddigi ismereteinket. Állaga viszont — építészeti és művelődéstörténeti értékének, jelentőségének megfelelően — az ille-

ENLAKI TEMPLOM
ALAPRAJZ, M = 1:100
-1. ábra

1. kép. Római kori falalap megtérése a szentély északi fala felé

2. kép. A sekrestyeajtó kökerete a szentély É-i falában

3. kép. A diadalív talpába beépített római kori feliratos kő

tekes hatóságok megértő támogatása és a lakosság áldozatkész, időt és fáradságot nem kímélő önkéntes hozzájárulása nyomán hosszú időre biztosítódott.

JEGYZETEK

¹ A régészeti kutatást 1976. május 6-án kezdtük meg, és a javítás menetéhez igazodva június 4-ig folytattuk. Ezt a sok időt és türelmet igénylő munkát — Dancs Lajos lelkész és Bálint Mihály gondnok ügybuzgó szervezésével — Énlaka lelkes lakosai díjazás nélkül végezték el. Mind a szervezőket, mind a munkában résztvevőket illesse hálás köszönet.

² Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása*. I.k. Udvarhelyszék. Pest, 1868. 124 l.

³ Az olvasható feljegyzés szövege: „Ez a templom ujítottatott 1 szept 1899 ben: Pap volt Kozma Dimén, tanító: Nagy Ferencz (martonosi) tanítónő: Máthé Juliska, gondnok Szabó Sámuel s már megválasztva van az új gondnok ifj Fülöp János (Szász) ki a további munkát vezetni fogja.

Templomunk mondhatni múzeumba való régiség. Van benne ősmagyar írás, melyért nagyon látogatott. A műemlékek országos bizottsága által megvizsgáltván műemléknek nyilvánítottatott, s a tatarozásra a vall. és közoktatási minisztérium 600 kor-át utaltatott. Énlaka, 1900. ápr. 27. Nagy Ferencz.”

A második göngyöleget a nedvesség annyira tönkretette, hogy írásából — sajnos — alig lehet valamit kibetűzni. Nagy Ferenc ezt versben írta. Sorainak töredékei gunyoros hangvételű burkolt célzásokat tartalmaznak — következtethetően —, az egyházi központi hatóságokat elmarasztalva azért, hogy a templomújítást nem támogatták olyan megértéssel, mint ahogy azt az énlakiak elvárták.

⁴ Székely Zoltán, *Noi descoperiri epigrafice de la Inlăceni*. Kézirat.

Ez úton mondok köszönetet dr. Székely Zoltánnak a feliratszövegek megfejtéséért, s a leletek értékelésében adott segítségéért.

⁵ Székely Zoltán, *i.m., i.h.*

⁶ Az ásatáskor megtalált feliratos köveket a székelykeresztúri múzeum őrzi.

⁷ Székely Zoltán, *Descoperiri epigrafice și arheologice în estul Daciei romane*. *Arheologia Moldovei*, V. București, 1967, 134—137. l.; *Materiale epigrafice din estul Transilvaniei*, SCIV, Anul XIV. 1963, 163—164. l.

Az idők folytán szórványleletként talált feliratos kövek — egynek kivételével — a székelykeresztúri múzeum tulajdonában vannak.

⁸ Székely Zoltán, *Jegyzetek Dácia történetéhez*. Újabb régészeti kutatások Énlakán. Sepsiszentgyörgy, 1946, 39—43. l.

⁹ A castrum nyomait még Orbán Balázs látta (*i.m.* 123. l.).

*

Az ásatási rajzot — terepfelvételeink alapján — Ughy István muzeográfus másolta át, a fényképeket pedig Molnár Kálmán muzeológus készítette, amiért ez úton fejezzük ki köszönetünket.

SZÓSZÉK – ÚRASZTALA

DR. KOVÁCS LAJOS

LELKESZAVATÓ BESZÉD

Mk 13, 33—37; Lk 22, 27

Ha a Jézus életét és tanításait tartalmazó evangéliumokat behatóan tanulmányozzuk, Jézusnak, a názáreti prófétának kettős emberarca, emberarcának két, egymástól sok tekintetben eltérő, lényeges vonása rajzolódik ki előttünk. Vannak az evangéliumokban tudósítások és kijelentések, melyekből egy halálosan komoly, szinte a zordonságig kemény, határozott, parancsokat és figyelmeztetéseket osztogató, a végső, döntő időszak elragadtatott hangulatában élő hatalmas személyiség alakja vetődik elénk. Valóban Jézus apokaliptikus légkörben, a várakozás izzó, feszült hangulatában élt. A köréje sereglett tanítványokkal és népe jelentős részével együtt rendületlenül hitte, hogy nagyon hamar, a legközelebbi időben, új ég és új föld létrejöttével el fog jönni, meg fog valósulni Istenországa. De Jézus honfitársai nagy részének egészségtelen elképzeléseivel és bonyolult számításaival ellentétben a leghatározottabban hirdette, hogy az Istenországa egyedül, kizárólagosan Isten adománya; ő hozza el azt; az eljövétel időpontjáról és részleteiről senki sem tud semmit, sem égen, sem földön, hanem csak Isten, az Atya.

Az Istenországa eljövetelének előfeltételeit azonban e szerint a várakozás szerint mi hívő emberek teremtjük meg Istennek tetsző, magasrendű életünkkel, gondolkozásunkkal és cselekedeteinkkel. Ezért hangzott olyan határozottan az erőteljes figyelmeztetés: „Figyeljetek, vigyázzatok, és imádkozzatok, mert nem tudjátok, mikor jő el az Istenországa.“ Vigyázzatok, legyetek készen, bánjátok meg bűneiteket, tisztítsátok meg magatokat, mert bármelyik pillanatban beléphet ajtótokon. A kemény parancsok figyelembevételére és teljesítésére alól senki sem vonhatja ki magát, ha az Istenországa részese kíván lenni. Öntudatos, áldozatos, kitartó lélekkel helyt kell állni, hogy az Úr, bármikor érkezék, az ő szolgálait felkészülten, vigyázva találja.

És ez valóban Jézus egyik emberarca.

De van egy másik Jézus-arc is, amely az evangéliumokból felénk sugárzik; van egy más Jézus, aki a hívő unitárius ember elképzeléseiben, hitében, áhítatában úgy élt a múltban és úgy él ma is, mint a Hegyi beszéd prédikálójá, mint a jószág, elnézés, szelidség, megbocsátás és szeretet tökéletes megtestesülése, aki lényéből kiáradó utolérhetetlen melegségével, megragadó egyszerűségével és szelíd közvetlenségével, de ugyanakkor kétségbevonhatatlan tekintéllyel és határozottsággal megszövegezi a kettős szeretetparancsot és megállapítja az azokat feltételező és azokkal szoros kapcsolatban levő erkölcsi követelményeket, amelyek-